

ALİ SAYI'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Mustafa ŞENTÜRK*

ÖZ

Ali Sayı, kısa ömrüne rağmen yakın dönem tefsîr akademisinde etkili olmuş, az da olsa kayda değer eserler vermiş bir tefsîr bilginidir. *İlahiyat* ve *İktisat* alanlarında lisans ve lisansüstü eğitim almış, kendine has görüşleri olan önemli bir ilim adamıdır. Talebeler(in)e ve halka açık yaptığı dersler, onu aynı zamanda bir “toplum adamı” kılmıştır. Talebeleri arasında ve çevresinde çalışkanlığı ve araştırmacı kişiliği ile tanınan Ali Sayı, fâizsiz bankacılık modeli üzerine de çalışmalar yapmıştır. Ancak onun esas çalışmaları Tefsîr alanında olmuş ve Kur’ân’ın anlaşılması için bir usûl önerisi sunmuştur. Tefsîr çalışmalarında etimolojik tahliller ile *furûka* dikkat çekmesi, Kur’ân lafızlarını kavramlaştırması, rivâyet ve görüşleri kritik etmesi ve kendine mahsûs görüşlerini müdellel ve açıkça ortaya koymaktan çekinmemesi, onun öne çıkan özellikleridir. Bu çalışmada Ali Sayı’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, bunu takip edecek bir diğer çalışmada ise ilmi kişiliği ve tefsîr yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Sayı, Tefsîr, Meal, İştikak, Etimoloji, Hz. Mûsâ.

ALI SAYI'S LIFE AND WORKS

ABSTRACT

Despite his short life, Ali Sayı has been a tafsir scholar influential in the recent tafsir academy and he produced few yet significant works. He was an important scientist who had undergraduate and graduate degrees in the fields of Theology and Economics. Additionally, he was a scientist with unique ideas in his field of expertise. The lectures he gave to (his) students and to public also made him a “man of society”. Ali Sayı, also known among his students and environment for his hard working and investigative personality, worked on the interest-free banking model. However, his main studies were in the field of Tafsir and he proposed a method for understanding the Qur'an. His prominent features were that he drew attention to etymological analysis and *furûq* in his tafsir studies; conceptualized the words of the Qur'an; examined the narrations and opinions, and that he did not hesitate to declare his distinctive views frankly and in a well-grounded way. In this study, information about Ali Sayi's life, works and scientific personality will be given, in another study that will follow this, his scientific personality and his approach to tafsir will be discussed.

Keywords: Ali Sayı, Tafsir, Meal, Interpretation, Etymology, Moses.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Trakya University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis, Edirne, Türkiye, mustafasenturk@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8310-7609>, <https://ror.org/00xa0xn82>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 08.08.2024

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 19.05.2025

Atıf / Citation: Şentürk, Mustafa. “Ali Sayı'nın Hayatı ve Eserleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Haziran 2025), 1-21. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1530231>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY 4.0**

Giriş

Merhûm Ali Sayı; *İktisat*, *Mâlîye* ve *Sosyal Siyaset* bilim dallarında yüksek lisansa tekâbül eden tamamlanmış üç çalışması; biri tamamlanmak üzere olduğu halde savunma fırsatı bulunamamış İktisat Bilim Dalı'nda, diğeri Tefsîr Bilim Dalı'nda tamamlanmış “iki doktorası” ile Türk ilim ve düşünce hayatının parlayan yıldızlarından biri iken ömrü vefâ etmemiş olan çok önemli bir değeridir.

Akademik kişiliğinin yanı sıra bir “toplum adamı” olarak câmilerde vaazlar vermiştir. Vaazlarına gelen iş çevrelerine Kur'ân-ı Kerim'den özellikle ekonomi, ticaret ve iş hayatıyla ilgili kelimelerin etimolojik tefsîrlerini yapıp bu bağlamdaki yorumlarıyla onları aydınlatmaya çalışmıştır. Ali Sayı, kurduğu bu ilişkilerle çevresinde bulunan iş adamlarına dînî konularda danışmanlık yapmış ve bu sayede Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı'na destek sağlamıştır. Yakınında bulunanlar, Fakülte vakfına destek veren iş adamlarının da kendisine çok değer verdiklerini ve ona karşı son derece saygılı olduklarını müşâhede ettiklerini aktarmışlardır.¹

Ali Sayı'nın, İzmir Akevler'de ve iş çevrelerindeki faaliyetleri, fakültesindeki bazı kişileri memnun etmemiş, bu sebeple söz konusu kimseler tarafından ona karşı bir dışlama siyaseti güdülmüştür. Bunun bir yansıması olarak doktorasını bitirince, o sırada doktorasını bitiren ve hemen yardımcı doçent olarak atanan diğer öğretim elemanları gibi, birikimli bir akademisyen olarak derslere girebilmesi için kadroya atanması gerekirken, iki yıldan fazla bir süre araştırma görevlisi kadrosunda bekletilmiştir. Aynı süreç doçentlik kadrosuna atanma aşamasında da yaşanmıştır. Buna rağmen onurlu bir kişiliğe sahip olan Ali Sayı, kendisine yapılanlara canının sıkılmasının ötesinde, hiç şikâyet etmemiş, kimsenin aleyhinde konuşmamıştır.²

Rahmetli Ali Sayı, çok çalışan, okuyan, iyice araştırıp sonra yazan titiz bir bilim adamıdır. Eserlerinin sayısının fazla olmaması onun bu titizliğinden ve ömrünün buna vefâ etmemesinden kaynaklanmıştır denebilir.

1. Ali Sayı'nın Hayatı

Ali Sayı, Mehmed Nuri Bey ile Emine Hanım'ın ortanca evlâdı olarak 02. 04. 1369 / 21. 01. 1950 tarihinde Tokat'ta dünyaya gelmiştir.³

Ali Sayı'yı daha yakından tanımak için, öncelikle yöresinde meşhur olan babası Mehmed Nuri Sayı'dan söz etmek yerinde olacaktır. Mehmed Nuri Sayı'nın kendi anlatımına göre, babası yani Ali Sayı'nın dedesi, Muhammed Saîd el-Hâşim'in torunlarından Muhammed Ali Rüştü Bey, annesi yani Ali Sayı'nın babaannesi ise Tokat'ın Boyalı Köyü'nden Âbid Saf Hasan'ın Kızı Sündüz Hanım'dır. Mehmed Nuri Sayı, Tokat'ta imamlık, yanı sıra yemeni, hediyelik eşya, Hac malzemeleri ve dînî kitaplar satan bir dükkânı işletmek sûretiyle esnafılık yapmıştır.⁴

Baba Mehmed Nuri Sayı; ilk derslerini Anne isimli bir hanım hocadan daha sonra da Çorak Hâfız Halîl Efendi, Hâfız Ali Gülü, Hâfız Sâlih Efendi ve Ali Paşa Câmiî imamı Tâlib Efendi'den almıştır. Nuri Sayı, bilâhare daha çok “İhrâmcızâde” lakabıyla tanınan Nakşî/Hâlidî şeyhi İsmail Hakkı Toprak'tan (18. 05. 1389 / 02. 08. 1969) ders almış ve kendisiyle Tokat, Ordu, Sivas ve Çorum havâlisinde pek çok yolculukta bulunmuştur.⁵

Bu satırların yazarının da tahminen 2003 Mayıs'ında tanışma fırsatı bulduğu, deyiş ve şiirlerinden müteşekkil birkaç sayfa fotokopiyi bizzat kendisinden aldığı Mehmed Nuri Sayı; Osmanlı Devleti zamanında düzenlenen bir berat ile seyyid olduğu tescillenen, memleketinde “Kuzum Dede” olarak

¹ Hüseyin Elmalı, Kişisel Görüşme, 26 Ocak 2022.

² Elmalı, Kişisel Görüşme, 26 Ocak 2022.

³ Haldun Sayı, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022; Hayrunnisa Sayı Kelpetin, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022.

⁴ Hasan Açikel, “Tokat'ın Kuzum Dedesi Mehmed Nuri Sayı”, *Tokattan* (Erişim 01 Şubat 2022).

⁵ Açikel, “Tokat'ın Kuzum Dedesi Mehmed Nuri Sayı”.

tanınan, Tokat'ın manevî irşâd önderlerinden kabul edilen, gönüllere girmiş bir gönül insanı olup 27. 05. 1428 / 13. 06. 2007 tarihinde vefât etmiştir⁶

Yukarıda bahsi geçen Mehmed Nuri Sayı'nın küçük oğlu ve bu yazının konusu Ali Sayı, ilk ve orta öğrenimini Tokat'ta tamamlamıştır. Bu süreçte İmam Hatip Okulu'nun yanı sıra üniversiteye girebilmek için fark derslerini vererek ikinci bir liseden, Tokat Gaziosmanpaşa Lisesi'nden diploma almıştır.

Bu dönemde İmam-Hatip Okulu mezunlarının aldıkları İmam-Hatip diploması ile Yüksek İslam Enstitüsü'ne, lise diploması ile de çoğu zaman sosyal bilim alanlarından birine kayıt yaptırdıkları sıklıkla görülmektedir. Ali Sayı da bu doğrultuda kayıt yaptırdığı İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden 1974, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden ise 1975 yılında mezun olmuştur.

Ali Sayı, doktora tezini yayınlayan yayınevine göndermek üzere, kendisi dışında bir şahıs tarafından kaleme alınmış gibi iki sayfa olarak daktilo ettiği ancak yayınevinin basmadığı anlaşılan otobiyografisinde o yılları şöyle anlatır:

“Yazar, bu ortaöğrenim yıllarını özellikle imtiyazlı, varlıklı kesimlerin kendilerine yönelik bakış ve eleştirilerinin haksızlığını ortaya koymak için büyük bir çaba içerisinde olduğu yıllar olarak değerlendirmekte; İmam-Hatip okullarına bu kesimler tarafından yöneltilen ‘ölü yıkayıcısı olacakları, bu okullarda öğretilenlerin eskimiş, işe yaramaz şeyler olduğu...’ şeklindeki eleştirilerin küçücük öğrenci ruhlarında fırtınalar estirdiğini, tüm yarışma ve müsabakalara bu ta’rızleri kırmak, öğrendiklerinin diğer okullarda öğretilenlerden daha ileri ve yararlı bilgiler olduğunu ispatlamak için büyük bir arzu ve gayretle çalışıldığını söylemekte; kendisinin de bir ortaöğrenim kurumu olan İmam-Hatip Okulu'ndan başka bir klasik lise bitirmesinde bu sâikin önemli rol oynadığını, bu âminin yükseköğrenimde de tesirli olduğunu ve nitekim iki yüksekokul bitirdiğini belirtmektedir.”

Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) öncesi süreçte İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde; *Maliye, Sosyal Siyaset* ve *İktisat* bilim dallarında bugünkü yüksek lisansa tekâbül eden çalışmalar yapmış olan Ali Sayı, bu üç bilim dalının tümünde “Bilim Uzmanı” unvanını almıştır. Daha sonra İdris Küçükömer (09. 11. 1407 / 05. 07. 1987) danışmanlığında başladığı ve “Kur’ân-ı Kerîm’de Üretim Faktörü Olarak Toprak ve 1858 Osmanlı Arâzî Kânunnâmesi” adını taşıyan doktora tezini, bitme aşamasına getirmesine rağmen araya giren evlilik ve Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak başlamasının da etkisiyle tamamlayamamıştır.

Ali Sayı, yukarıda sözü edilen otobiyografisinde yükseköğrenim yılları ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

“Yüksek İslam Enstitüsü'nde yatılı okudum. Eğer bir başka fakülteye devamım olmasaydı ve fakülteyi bitirmek için taşındığım ve diğer fakülte öğrencilerinin de kaldığı İlim Yayma Öğrenci Yurdu'nda kalmasaydım, İslâmiyet adına Yüksek İslâm Enstitüsü'nde öğrendiğim bilgilerin değerini hiçbir zaman anlayamayacaktım. Bu dönemde de yine bulunduğumuz mekânda yer alanlara ve toplumun değişik kesimlerine İslâmiyet'in ne kadar önemli olduğunu, onun mutlaka anlaşılması gerektiğini anlatma süreci devam etti. Ayrıca bu dönem, Cumhuriyet dönemlerinde, Müslümanlara nasıl çifte standart uygulandığını bilimsel olarak anladığım devredir. Bu konuyla ilgili olmak üzere daha sonra doktora tez hocam olacak İdris Küçükömer'e ‘İslâmcıların Cumhuriyet Dönemi İlk Devre Meclisinde Bir Ağırlıkları Var mıydı?’ konulu bir çalışma sunmuştum.”

1975-1977 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev yapan Ali Sayı, 1977-1981 yılları arasında Çalışma Bakanlığı'na bağlı Bakanlık Müfettiş Kurulu ile Araştırma Heyeti'nde müfettiş ve uzman yardımcısı olarak çalışmıştır.

1974-1981 arası yıllarını geçirdiği ve bir kısmında imam olarak çalıştığı İstanbul Bayrampaşa'da toplumsal ve İslâmî çalışmalar yapmış olan Ali Sayı İslâm'ın halka ve özellikle gençlere iyi anlatıldığında nasıl olumlu sonuçlar alındığını bizzat müşâhede ettiğini belirtir ve semtte bu çalışmalara öncülük eden Ahmet Sarıoğlu'nu (06. 07. 1405 / 28. 03. 1985) rahmetle anar.

⁶ Yayın Grubu, “Hakka Yürüyen Bir Ehl-i Beyt, Kuzum Dedenin Ardından”, *Feyz Dergisi* (Erişim 02 Şubat 2022); Açıklık, “Tokat'ın Kuzum Dedesi Mehmed Nuri Sayı”.

Ali Sayı 1983 yılından itibaren İzmir Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (ABAM) ilmi ve akademik çalışmalar yapmış; burada Arif Ersoy (13. 01. 1442 / 01. 09. 2020), Sabri Tekir, Süleyman Akdemir ve Süleyman Karagülle (12. 10. 1442 / 24. 05. 2021) gibi tanınmış ilim ve fikir adamlarıyla çalışmış ve bu süreçte özellikle Süleyman Karagülle'den çok yararlandığını ifade etmiştir.

Ali Sayı, 1985 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsîr Bilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak intisâb etmiş, bu bilim dalında 1987'de Abdullah Aydemir (12. 08. 1411 / 27. 02. 1991) yönetiminde başladığı doktora çalışmasını, 1990'da "Kur'an'da Hz. Musa" isimli tezini vererek tamamlamıştır.

1992 yılında yardımcı doçent, 1995'te de doçent unvanlarını alan Ali Sayı, 1994 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevini sürdürürken, beyinde tespit edilen bir tümörün ameliyatla alınması sonrasında sol tarafında oluşan ciddi bir felce rağmen, çok sevdiği derslerine ve araştırmalarına ısrarla devam etmiş ancak 11. 05. 1424 / 09. 08. 2003'te geçirdiği kalp krizi sonucu vefât etmiştir.⁷ Vefâtının ardından İlahiyat alanındaki kitaplarından müteşekkil kütüphanesi, ailesi tarafından öğrencisi Ömer Müftüoğlu'na verilmiştir. Müftüoğlu, bu 1244 adet kitabı Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kütüphanesi'ne Rahmetli Ali Sayı'nın bağışı olarak hibe etmiştir. Kitaplar, hâlen açık raf sistemiyle çalışan kütüphanede okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Ali Sayı, aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu bazı öğrencilerine odasında özel dersler vermiş ve bu derslerinde "Analitik Tefsîr/Meâl" adını verdiği ve geliştirmekte olduğu tefsîr/meâl tarzını anlatmaya gayret etmiştir. Sayı'nın Kur'an'ı oku(t)maya ve anla(t)maya yönelik önerdiği bu tarzını, talebelerinden akademisyen İskender Şahin⁸ devam ettirmeye çalışmaktadır.

Bir akademisyen ve aynı zamanda bir toplum adamı olan Sayı, Cuma vaazlarının yanı sıra genellikle Cuma günleri fakültede, Cumartesi de İzmir Akevler'de bütün talebelere ve halka açık dersler yapmıştır.

1402/1982 Şaban/Haziran'ında Şükrüye Hanım ile evlenen Ali Sayı'nın Mehmet Nuri Haldun, Humeyde Hayrunnisa, Esra Nur ve Abdülmecit Harun adında dört evlâdı olmuştur.

Oğlu Mehmet Nuri Haldun Sayı, babası Ali Sayı'yı şöyle anlatır:

"Kendisi özellikle 90'lı yıllarda çok yoğundu; sürekli verdiği seminerler, fâizsiz bankacılık modeli kitap çalışması, Hz. Mûsâ üzerine tez çalışması, Cuma günleri Yeşildere'de bulunan camide hatiplik ve fakülte çalışmaları sebebiyle 1994 yılına kadar [beraber] hiç vakit geçiremedik. O yılda ise önce anneannemin vefâtı sonrasında beyinciğinde bir apse ile başlayan sancılı süreç, 2000'li yılların başlarına kadar [bize] babamızla tam anlamıyla beraber olma imkânı vermedi. Ameliyat sonrası hastanede yatarken kendisine verilen mühlet üzerine derslerine etrafındaki tüm tanıdıkları ile bizi de katmıştı. Bize Kur'an'ı anlatırken saatlerin akıp gitmesine yeni alışıyoruz. Evimizde ve iş yerinde öğrencilerinin eksik olmadığını daha küçükken gözlemlerken artık biz de onun bir talebesi olmaya hazırlanıyorduk... Gülümsemesi ve konuyu aktarırken her seviyeye rahatça hitap etmesi çok başkaydı. Her zaman güçlü adalet duygusu, analitik düşünme modeli, okuma azmi ve çalışkanlığı, kitaplarını kurcalarken sağına soluna düştüğü notlar... Bize anlatamadığı ama yaşayarak yol gösterdiği pek çok husûs..."⁹

Kızı Hayrunnisa Sayı Kelpetin, Ali Sayı'nın bir yandan vizyon sahibi, idealist, çalışkan, İslâm'a ve Kur'ân'a adanmış bir hayat yaşama gayretinden; diğer yandan çocuklarına karşı şefkatli ama disiplinli, onay

⁷ Ali Sayı'nın hayatı hakkında verilen bütün bu bilgiler için bkz. Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), III; Ali Sayı, *Kur'an Etrafında Makaleler* (İzmir: Abam Yayınları, 1994), VI; Yakup Çiçek, Bünyamin Açıkalın (Haz.), *Türkiye İlahiyat Fakülteleri Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Elemanları Biyografileri* (İstanbul: yy., 2000), 262-263; Ömer Kara, *Tefsir Akademisyenleri Biyografisi* (Bursa: Kurav Yayınları, 2007), 163-164; Haldun Sayı, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022; Sayı Kelpetin, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022, 12 Şubat 2022; Ömer Müftüoğlu, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022.

⁸ Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Tefsir Bilim Dalı Öğretim Üyesi. Şahin, bu çerçevede bağlı olduğu fakültede yüksek lisansta "Analitik Tefsire Giriş", doktora ise "Analitik Tefsir Uygulamaları" isimli dersler vermektedir.

⁹ Haldun Sayı, Kişisel Görüşme, 02 Şubat 2022.

davranışları ile onların doğrularını pekiştirici, onlara dönük özel tefsîr dersleri ile onları yetiştirme çabasından söz eder ve babasını şu sözlerle anlatır:

“Babamın hastalanmasıyla hayatımızda çok büyük değişimler oldu. Hem babam hem de bizler için uzun ve çok zorlu bir süreç başlamıştı. 1994 yılının Eylül ayında bazı tetkiklerin yapılması için hastaneye yatışı yapılmış, birkaç gün sonra ise aniden bilinci kapanmıştı. Doktorlar pek bir şey söylemiyordu. Bizler de çaresizce babamın uyanmasını bekliyorduk. Sonra bir gün annem eve geldi. Hastanede babamın yanında beklerken birden gözlerini araladığını; “Hayatımın geri kalanında Kur’an’a ve ilme hizmet etmem koşuluyla beni size bağışladılar, bana mühlet verdiler” deyip yeniden uykuya daldığını anlattı. Ardından babam çok riskli bir ameliyatı atlatıp, uzun bir hastane sürecinden sonra eve geri geldi. Bu hastalık süreciyle birlikte babam dokuz yıl daha bizimle yaşadı. Bu süre zarfında -sağlığı el verdiği sürece- azimle ilme hizmete devam etti.”¹⁰

Ali Sayı'nın, aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu pek çok öğrenciye fakülteodaki odasında özel dersler verdiği bilinmektedir. Ona belki de en yakın talebenin, “Ben yokken de odayı rahatça kullan” diyerek fakülteodaki çalışma odasının anahtarını teslim ettiği ve şu an bir üniversitede Tefsîr Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olarak çalışan Ömer Müftüoğlu olduğunu söylemek doğru olacaktır. Müftüoğlu, Ali Sayı'yı “İman etmenin, güven telkin etmek ve güvenmek olduğunu, yaşantısının pek çok özel ânına beni şahit kılarak öğretti. Güveni boşa çıkarmamak sorumluluğunu, ailemden sonra bana en çok hissettiren kişilerin başında oldu.” şeklinde anar ve onun; esnafın öğrencilere ulaştırmak istedikleri yardımlara aracı olması, Fakülte Vakfı ile burs ve kurban organizasyonları, öğrenci evlerine et kavurma takviyeleri, istikbal vadeden öğrencilerle yaptığı özel derslerinden söz eder. Ayrıca İdris Küçükömer ile başladığı doktora bitirmek için var gücüyle çalıştığını ve Ali Sayı'nın tefsîrin “analitik yöntemle” yapılması gerektiğine inandığını anlatır.¹¹

Çalışma arkadaşlarından, daha sonra Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı da yapmış olan Arap Dili ve Belagati Öğretim Üyesi Hüseyin Elmalı; Ali Sayı'nın Arapça'ya vâkıf, *Lisânu'l-Arab* başta olmak üzere, büyük ölçüde Arapça sözlüklere dayanan çalışmalar yapan biri olduğuna dikkat çekip şu değerlendirmeyi yapar:

“Ortaya koyduğu düşüncelerini, zaman zaman tartışsak da çoğunlukla birbirimizi ikna edemiyorduk. O, Kuran kelimelerinin Türkçeye çevrilmeden Türkçemizdeki master ekleriyle birlikte kullanılması gerektiğini, çevirinin o anlamları karşılamayacağını ifade ediyordu. Bu düşüncesi bana garip geliyordu. Bununla birlikte, birbirimizin kütüphane ve kitaplarından yararlanmaya, farklı kitaplar hakkında bilgi edinmeye ve anlaşabildiğimiz sosyal ve siyasî konularda sohbet etmeye devam ederdik. Bu alanlarda geniş bilgisi vardı ve makul değerlendirmeler yapardı.”¹²

Hüseyin Elmalı, Ali Sayı'nın hastalığı sürecindeki bir anısını da şöyle aktarır:

“Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi'nde uzun süre yattı, ameliyat oldu. Defalarca hastanede ziyaretine gittim, son ziyaretimde beyin ameliyatı olmuştu, yanında kimse yoktu, baş başa oturup sohbet etmeye gayret ettik. Konuşmakta da zorlanıyordu. Bitkin bir hali vardı. Ama sanki konuşmak istiyordu. Hiç unutmam, yanında da Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inden bir cilt vardı. Sordum: Okuyabiliyor musun? Bana şu cevabı verdi: Hüseyin Bey, ameliyata girmeden önce, Cenab-ı Hakk'a yalvarıp, şu sözü verdim. Dedim ki: Ya Rabbi, eğer Sen bana şifa verip beni bu hastalıktan kurtarırsan, Sana söz veriyorum, iyileşince, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini Türkçe'ye çevireceğim.’...’¹³

2. Ali Sayı'nın Eserleri

Daha önce de belirtildiği gibi, biri *Yüksek İslâm Enstitüsü / İlahiyat Fakültesi* diğeri *İktisat Fakültesi* olmak üzere iki fakülte mezunu olan Ali Sayı'nın, her iki temel alanda da *lisansüstü* çalışmaları olmuş; İktisat alanında üç adet “yüksek lisans” ve bitme aşamasına gelmiş olmasına rağmen tamamlanamamış olan bir adet doktora, ayrıca İlahiyat alanında ise bir adet doktora yapmıştır. O bakımdan Sayı'nın her iki alanda da eserler verdiği görülmektedir.

¹⁰ Sayı Kelpetin, Kişisel Görüşme, 25 Ocak 2022.

¹¹ Müftüoğlu, Kişisel Görüşme, 18 Ocak 2022.

¹² Elmalı, Kişisel Görüşme, 26 Ocak 2022.

¹³ Elmalı, Kişisel Görüşme, 26 Ocak 2022.

2.1. Tezleri

2.1.1. Yüksek Lisans Tezleri

Ali Sayı, YÖK öncesi süreçte İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde; *İktisat, Maliye ve Sosyal Siyaset* bilim dallarında bugünkü yüksek lisansa tekabül eden çalışmalar yapmış ve bu üç bilim dalının tümünde “Bilim Uzmanı” unvanını almaya hak kazanmıştır. Ancak bu çalışmaların isim ve içeriklerinin neler olduğu tarafımızca tespit edilememiş, yakınlarıyla yapılan kişisel görüşmede de ilgili evrâkların “evrâk-ı metrûkesi” arasında bulunamadığı öğrenilmiştir.

2.1.2. Doktora Tez(ler)i

* Sayı, Ali. *Kur'an'da Hz. Musa*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 1990.

Bu tez yazıldıktan iki yıl sonra *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa* adıyla, kitap olarak İz Yayıncılık tarafından 1992 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Ali. Sayı, yukarıda belirtilen doktora tezinden başka zamanının meşhur hocalarından İdris Küçükömer danışmanlığında başladığı ve “Kur'ân-ı Kerîm'de Üretim Faktörü Olarak Toprak ve 1858 Osmanlı Arâzî Kânunnâmesi” adını taşıyan tezini, bitme aşamasına getirmesine rağmen tamamlayamamıştır. Ancak ne yazık ki, varlığından haberdar olduğumuz bu tezin, dijital imkânların henüz olmadığı zaman elle ve/ya daktilo ile tutulmuş notlarına ulaşamamız bulunmaktayız.

2.2. Kitapları

* Ersoy, Arif. Sayı, Ali vd. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. İstanbul: İsav Yayınları, 1987.

* Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.

* Sayı, Ali. *Kur'an Etrafında Makaleler*. İzmir: Abam Yayınları, 1994.

Ali Sayı, bunlardan başka *Kur'an Lafızlarının Analizi I* adını vermeyi planladığı kitabı,¹⁴ konularını belirleyip taslağını hazırladıysa da Ömer Müftüoğlu'nun verdiği bilgilere göre tamamlayamamıştır.¹⁵

2.3. Makaleleri

* Sayı, Ali. “Hamd Üzerine [I]”. *Din Öğretimi Dergisi* 11 (Nisan-Mayıs-Haziran 1987), 86-88.

* Sayı, Ali. “Hamd Üzerine II (Rubûbiyet)”. *Din Öğretimi Dergisi* 16 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1988), 101-110.

* Sayı, Ali. “Kur'an'da ‘İnnemâ Edatı’ Üzerine”. *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 75-84.

* Sayı, Ali. “Halku'l-Kur'an Meselesi ve Tefsir Hareketi Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 599-618.

* Sayı, Ali. “Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 261-273.

* Sayı, Ali. “Kur'an'da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 145-196.

* Sayı, Ali. “Kur'an Lafızlarında Girişimcilik Üzerine”. *İlim ve Sanat* 43 (1997), 26-31.

Ali Sayı'nın yayımlanan makalelerinden başka yayına hazır, hatta yayın kararı alınmış ve fakat - muhtemelen hastalığı sebebiyle- yayımlanamamış, 90'lı yılların başından vefâtına kadar derslerinde okuttuğu ve bizzat kendisinin daktilo ettiği makaleleri ve ders notları da vardır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

¹⁴ Sayı, *Kur'an Etrafında Makaleler*, VI, XVI.

¹⁵ Müftüoğlu, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2022. Bu taslak kitap çalışması, muhtemelen bir sonraki sayfada verilen ve Ali Sayı'nın yayımlanamamış çalışmalarından müteşekkil olacaktı (Yazarın notu).

2.4. Yayımlanmamış Makaleleri ve Ders Notları

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi: Ehlü’l-Kitâb ve Ehlü’l-Karye Örneği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), daktilo ile 49, bilgisayar hattı ile 78 sayfa (Derginin ilgili sayısında yayımlanması kararlaştırılmış, ancak yayımlanamamıştır).

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Ahd Kavramı”. İzmir: ts., 7 sayfa.

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Karz Kavramı”. İzmir: ts., 6 sayfa.

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Kesb Kavramı”. İzmir: ts., 35 sayfa.

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Sa’y Kavramı”. İzmir: ts., 13 sayfa.

* Sayı, Ali. “Kur’an’da Velâyet Kavramı”. İzmir: ts., 18+ sayfa.

* Sayı, Ali. “Analitik Tefsir Usulüne Giriş”. İzmir: ts., 33 sayfa.

* Sayı, Ali. “Enbiyâ Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”. İzmir: ts., 3 sayfa.

* Sayı, Ali. “Sâd Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”. İzmir: ts., 5+ sayfa.

* Sayı, Ali. “Günümüz Tefsir Problemleri Üzerine”. İzmir: ts., 7 sayfa.¹⁶

2.5. Tebliğleri

* Sayı, Ali. “Kur’an’ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usul Önerisi”. *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim 1992. 193-201. Samsun: Kardeşler Matbaası, 1993.

2.6. Kitap Tanıtımı

* Sayı, Ali. “et-Tefsîru’l-İlmî li’l-Kur’âni’l-Kerîm: Beyne’n-Nazariyyât ve’t-Tatbîk”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 261-265.

2.7. Akademik Tez Danışmanlıkları

Ali Sayı’nın *lisans*, *yüksek lisans* ve *doktora* düzeyinde tez danışmanlığı yürüttüğü bilinmektedir. Ancak YÖK’ün “Ulusal Tez Merkezi” sayfasında yapılan taramada, biri aralarında bu satırlarının yazarının da bulunduğu iki adet yüksek lisans tezinin tamamlanabildiği, diğer lisansüstü tezlerin ise vefâtından sonra başka danışmanlara aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu kısımda Ali Sayı’nın ilmî eğilim ve yaklaşımına bir fikir vermesi açısından danışmanlık yaptığı ve tespit edilebilen lisans ve lisansüstü tezler verilecektir.

2.7.1. Lisans Tez Danışmanlıkları

* Harun Gültekin, “Kur’an’da Şehadet-Şehitlik Kavramı”, *Lisans Tezi*, Yöneten Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, 1994.

* Burhanettin Demirci, “Kur’an’da Kavm Kavramı”, *Lisans Tezi*, Yöneten Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, 1994.

* Abdullah Pakoğlu, “Kur’an’da İstikbar Kavramı”, *Lisans Tezi*, Yöneten Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, 1994.

* Yusuf Yılmaz, “Kur’an’da Feth Kavramının Hadislere Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Lisans Tezi*, Yöneten Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, 1994.

* Hülya Yılmaz, “Kur’an’da Feth Kavramının Hadislere Dayalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Lisans Tezi*, Yöneten Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, İzmir, 1994.

¹⁶ Ali Sayı’nın *Kur’an Lafızlarının Analizi I* adını verdiği taslak kitabı, muhtemelen bu çalışmaları içerecekti. Sayı’nın yayımlanmamış çalışmalarından elimizde olmayanların fotokopilerini tarafıma ulaştıran Prof. Dr. İskender Şahin’e teşekkür ederim (Yazarın notu).

2.7.2. Yüksek Lisans Tez Danışmanlıkları

* Mustafa Şentürk, “Kur’an-ı Kerimde Akıl Kavramı”, *Yüksek Lisans Tezi*, Danışman Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, İzmir, 2002.

* Mustafa Hoccoğlu, “Fahreddin Razi Tefsirinde Kadı Abdülcebbar’a Cevap”, *Yüksek Lisans Tezi*, Danışman Ali Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, İzmir, 2003.

2.8. Kitaplarının Tanıtımı

2.8.1. Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli

Fâizsiz bankacılık, Osmanlı Devleti’nde “para vakıfları”, dünyada ise “kooperatifçilik” şeklindeki uygulamaları ile daha eskiye dayansa da modern bankacılık anlamında ilk fâizsiz kurumlar 70’lerin ortalarında (1975), bunun Türkiye’ye yansiyıp fâizsiz bankacılığın ülkemizde ilk kurulması da 80’lerin ortalarında (1985) gerçekleşmiştir.¹⁷

Ali Sayı’nın; Arif Ersoy, Sabri Tekir, Mehmet S. Tekelioğlu ve Süleyman Akdemir gibi tanınmış bazı hocalar ile birlikte kaleme aldığı kitap, merhûm Sayı’nın iktisat doktorasını sürdürdüğü ve ülkemizde ilk fâizsiz bankaların kurulduğu yıllara, 80’lerin ortalarına tekâbül eder.

Ali Sayı, söz konusu kitabın 19-37. sayfaları arasında yer alan “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi” adlı bölümünü yazmıştır. Kitapta fâiz lafzının lügat analizini yapan Sayı, ilk olarak kelimenin “فوز / *ferz*” kökünden değil, “فوض / *ferd* / *feyz*” kökünden türediğine dikkat çeker. Esasında Kur’ân’da ve fıkıh kitaplarında fâiz kelimesinin değil *ribâ* kelimesinin kullanıldığını, Osmanlı uygulamasında ise fâizin *ribh* şeklinde anıldığını hatırlatır.¹⁸

Daha sonra fâizin tarihî gelişimini ele alan Sayı, banka-mabed ilişkisi ve güvenlik /emân meselesine temas edip fâizin; mabede keffâret, sadaka, hediye ve bağış dışında gelen ve emânete bırakılan mallardan ve bunların borç isteyenlere kredilendirilmesinden alınan karşılık ile başladığını belirtir.¹⁹

Ali Sayı daha sonra fâizin Sanayi Devrimi öncesi ve sonrasındaki durumuna değinip fâizin iktisâdî tanım ve izahlarını işler. Konuyu *borç*, *veresiye*, *zamanın fiyatlandırılması*, *kredi* ve *selem* gibi temel kavramlar çerçevesinde ele alır. Buna göre fâizin tanımları; “zamanla artan borç”, “zarara katılmayan kâr”, “misliyâtan alınan kira”, “başkasının zararından doğan kâr” şeklindedir.²⁰

2.8.2. Firavun, Hâmân ve Kârın Karşısında Hz. Musa

Bu eser, Ali Sayı’nın yukarıda belirtilen doktora tezinin kitaplaşmış şeklidir. 13,5 x 21 cm boyutlarında ve 321 sayfadan müteşekkil ilk baskısı İstanbul’da İz Yayıncılık tarafından 1992’de yapılmıştır. 2016 yılında kitabın aynı boyut ve sayfadan oluşan ikinci baskısı aynı yayınevi tarafından yapılmıştır.

Kitap giriş hâricinde dört bölümden oluşmaktadır. *Giriş*’te Kur’ân’da Hz. Mûsâ’nın (a.s.) anlatıldığı sûre ve âyet sayıları, eski Mısır, Firavun ve Mûsâ dönemi, tarih boyunca süregelen hak-bâtıl mücadelesi, Hz. Mûsâ kıssasına dâir çeşitli pasajlarda geçen şahıs ve yer isimleri, çalışmanın önemi, kaynakları, yöntemi ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir.²¹

Hz. Mûsâ’nın kronolojik olarak ele alındığı kitabın *Birinci Bölüm*’ü “Peygamberlik Öncesi” adını taşır. Bu bölümde Firavun yönetiminin siyâsî, iktisâdî ve sosyal yapısı ile o dönemde İsrâîloğulları’nın durumu,

¹⁷ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 3-7, 15-17.

¹⁸ Arif Ersoy, Ali Sayı, vd., *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, (İstanbul: İsav Yayınları, 1987), 19-22.

¹⁹ Ersoy, Sayı, vd., *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, 22-26.

²⁰ Ersoy, Sayı, vd., *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, 28-37.

²¹ Sayı, *Hâz. Musa*, 1-9.

onlara karşı uygulanan politikalar, Hz. Mûsâ'nın dünyaya gelişi ve Firavun'un sarayına yerleştirilip orada yetiştirilmesi, bilâhare Medyen'e hicreti ve orada Hz. Şuayb ile karşılaşması anlatılır.²²

"Peygamberlik Sonrası" adını taşıyan *İkinci Bölüm*'de Hz. Mûsâ'nın Mısır'a dönüşü, Tuvâ'da bulunması ve Tûr'a birinci çıkışı, kendisine birtakım mucizelerin verilmesi, daha sonra Firavun ve mele'i ile karşılaşması, sihirbazlar ile yarışıp tebliği genişletme çabaları ve Mısır'da yaşanan âfetler işlenmiştir.²³

Üçüncü Bölüm, "Mûsâ'nın Risaletinin Doğrudan İsrâîloğulları'nı Muhatap Alması" adını taşır ve bu bölümde İsrâîloğulları'nın Mısır'dan çıkışı, denizin yarılması, Hz. Mûsâ'nın ikinci kez Tûr'a çıkması ve Sâmirî hâdisesi işlenmiştir.²⁴

"Musa Tih Sahrasında" başlığını taşıyan *Dördüncü Bölüm*'de ise İsrâîloğulları'nın Tih'te kalmaları, orada kendilerine verilen nimetler, İsrâîloğulları'nın sıbtlara ayrılmaları, Hz. Mûsâ ile Hızır'ın görüşmesi, son olarak da Bakara ve Kârûn olayları ile Hz. Mûsâ'nın ölümü ele alınmıştır.²⁵

Zengin bir referans yelpazesine sahip olan eserde klasik Tefsîr ve Hadîs kaynaklarının yanı sıra, Ahd-i Atık'ın ilgili bölümlerine, ayrıca müsteşrikler tarafından yazılan eserlere de atıflar yapılmış, yeri geldiğinde müsteşriklerin iddialarına cevaplar verilmiştir.

Ali Sayı'nın bu kitabında Kur'ân lafızlarını âna hitâb edecek biçimde başarıyla kavramlaştırdığı,²⁶ sıkça başvurduğu etimolojik tahliller ile furûka dikkat çektiği,²⁷ rivâyetleri olduğu gibi kabul etmeyip kritik ettiği²⁸ görülmektedir.

Bu noktada, çalışmasının *Sonuç* kısmında her ikisi de "devlet kuran peygamberler" olarak Hz. Mûsâ'nın (a.s.) mücâdelesini ile Hz. Peygamber'in (sas) özellikle Mekke dönemi mücâdelesini arasındaki benzerliğe dikkat çekmesine rağmen; Ali Sayı'nın, Hz. Mûsâ'nın anlatıldığı sûre ve âyetlerin bağlamalarını bazen göz ardı ettiği ve ilgili âyetleri sadece Hz. Mûsâ'yı merkeze alarak işlediği, diğer bir ifadeyle bağlamları çerçevesinde Hz. Peygamber dönemi ve olayları ile irtibatını yeterince kurmadığı söylenebilir.

2.8.3. Kur'an Etrafında Makaleler

Ali Sayı, yalnızca tek baskı yapmış bu kitabında çeşitli konuları makaleler halinde ele alır. Bunlar; "İman Üzerine", "İslâmiyet'te Allah Anlayışı", "Dini Hayata Geçirebilmek", "Sistemler ve Peygamberler", "Hicret ve Yeni Bir Toplum Düzeni Üzerine", "Kadınlığın Dengeleri Üzerine", "Zamanın Üretim ve Tüketim Lehine Kullanımı ve Enflasyon İlişkisi Üzerine", "Güce/Kuvvete İnanan Mateyalist İnsanın Nitelikleri", "Reenkarnasyon ve Emperyalizm" ve "Firavun Toplumunda Din" makaleleridir.

"İman Üzerine" makalesinde imanın uygulamadaki değeri, Müslümanın imanı, iman-islâm ve mü'min-müslim ilişkisi, imanın ölçülmesi ve bu konudaki kriterler ile özel davranışlarda iman kontrolü konularını işler.²⁹

"İslâmiyet'te Allah Anlayışı" başlıklı makalesinde ise insan için güvenin anlamı ve gereği, Allah lafzı, Allah'ı anlamak ve İslâmiyet'in Allah anlayışı konularını inceler.³⁰

²² Sayı, *Hz. Musa*, 11-59.

²³ Sayı, *Hz. Musa*, 61-164.

²⁴ Sayı, *Hz. Musa*, 165-249.

²⁵ Sayı, *Hz. Musa*, 251-305.

²⁶ Sayı, *Hz. Musa*, 11-24; 31-34. Ali Sayı'nın Hz. Musa kıssasını çalışırken kullandığı ve Kur'ân lafızlarını kavramlaştırdığı yöntemi uygulayarak yapılan bir başka çalışma daha vardır. Öğrencisi Ömer Müftüoğlu tarafından yapılan çalışma "Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi" ismiyle 1997 yılında basılmıştır. Ali Sayı'nın nezâretinde başlayan bu çalışma, hastalığına tekabül eden aylarda devam ettirilip tamamlanmıştır. Kendisi, çalışmanın bitirilip kitap olarak yayımlanmasından son derece mutlu olmuştur. İsmi geçen kitabın pek çok yerinde de aynı yöntemle Kur'an lafızlarının kavramlaştırdığı görülür. Bk. Ömer Müftüoğlu, *Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi*, (Eskişehir: Eskişehir İslami İlimler Vakfı Yayınları, 1997), 45, 66, 67, 72, 75, 81, 87 vd.

²⁷ Sayı, *Hz. Musa*, 43, 68, 82, 99, 187-190, 243-244, 270-271.

²⁸ Sayı, *Hz. Musa*, 127-128, 147, 182-183, 193-194.

²⁹ Sayı, *Kur'an Etrafında Makaleler*, 2-23.

“Dini Hayata Geçirebilmek”, adlı makalesine ‘fazla, lüzumsuz ve kullanılmayan eşyalara’ ilişkin bir mesel ile başlayıp toplumsal dönüşümü sağlayabilecek “Hak Ehlî” insanları konu edinir.³¹

“Sistemler ve Peygamberler” makalesi de sistemin tanımı, sistemin kavranması süreci, paygamberlik ve sistem, ülü’l-azm peygamberler ve getirdikleri esaslar ile medeniyetler ve peygamberler konularını içerir.³²

Ali Sayı, “Hicret ve Yeni Bir Toplum Düzeni Üzerine” isimli hacimli makalesinde, toplumsal düzenin başarısı, toplumsal düzen ve baskı, toplumsal düzen ve inanç ilişkisi, âdil olmayan toplumsal düzenler, Hz. Peygamber dönemi Mekke’sinde toplumsal düzen ile O’nun tebliği, tebliğine verilen tepkiler, tebliğin özellikleri ve tebliğin toplumsal dönüşüme katkısı gibi konuları inceler.³³

Kitapta yer alan “Kadınlığın Dengeleri Üzerine” konulu makalede ise denge zorunluluğu, Batı’daki ekonomik değerler ve kadın, kadının hayattaki konumu, kadının mağduriyeti, dengeli kadın-erkek ilişkisi, tarihî olarak erkeği öne çıkaran güvenlik unsuru, feminizm ve evlilikte dengeyi sağlayacak olan faktörler olarak küfüv ve mihir konuları yer alır.³⁴

Ali Sayı, “Zamanın Üretim ve Tüketim Lehine Kullanımı ve Enflasyon İlişkisi Üzerine” adlı kısa makalesini *fâiz*, *kredi*, *zamanın fiyatlandırılması* ve *veresiye satışlar* ile *selem akdi* gibi bazı kavramlara atıfla işler.³⁵

“Güce/Kuvvete İnanan Mateyalist İnsanın Nitelikleri”, makalesi ise *yalan*, *bile*, *doğru bilginin yayılmasını engelleme*, *gasp*, *acelecilik* ve *çıkarcılık* gibi kavramları konu edinir.³⁶

“Reenkarnasyon ve Emperyalizm” makalesi ise emperyalizm ve ortaya çıkışı, reenkarnasyon ve kökleri, bir inanç ve din olarak reenkarnasyon, reenkarnasyon-emperyalizm ilişkisi ve güncel örneği, yeni dünya düzeni ve reenkarnasyon ile ona dâir Kur’ân’dan getirilen sözde delillerin değerlendirmesi meselelerini işler.³⁷

Kitabın son makalesi, “Fıravun Toplumunda Din” başlığı altında, dinin faydalı ve âdil bir sistem kurucu yönü, müspet ve menfî yönleriyle din-siyâset ilişkisi; kadîm Mısır’da tevhîd inancı ve Fıravun tarafından dejenere edilmesi, kadîm Mısır’da dînî otorite olarak Hâmân, kadîm Mısır’da aşkın ilâhtan yerel tanrıya, “Fıravun dininin esasları ve bu esasların dayandığı kaynaklar konuları etrafında şekillenir.”³⁸

2.9. Makalelerinin Tanıtımı

2.9.1. “Hamd Üzerine I-II”

Ali Sayı’nın “Hamd Üzerine” adıyla kaleme aldığı ve iki kısım hâlinde basılan makalesini akademik bir niyet ve tarz ile yazmadığı anlaşılmaktadır.

Merhûm Sayı, bu makaleye ‘bütün ümitlerin hemen hemen kesildiği anda bir çocuğu yangından son anda kurtaran bir genç ile çocuğun annesinin hissiyatının’ anlatıldığı ve hamd arasında ilişki kurduğu bir anekdot ile başlar.³⁹

Daha sonra hamd kökünden türeyen kelimelerin Kur’ân’da 67 defa kullanıldığını hatırlatan Ali Sayı; Hz. İbrahim’in çocuk sahibi olamayacak yaşta bulunup çocuğu olmadığından dolayı da üzülyorken evlad

³⁰ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 25-32.

³¹ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 33-42.

³² Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 43-56.

³³ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 57-94.

³⁴ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 95-110.

³⁵ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 111-116.

³⁶ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 117-140.

³⁷ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 141-159.

³⁸ Sayı, *Kur’an Etrafında Makaleler*, 160-200.

³⁹ Ali Sayı, “Hamd Üzerine [I]”, *Din Öğretimi Dergisi* 11 (1987), 86-87.

sahibi olduğunda,⁴⁰ kavminden zulüm gören Hz. Nûh'un ve inananların gemiye bindiklerinde,⁴¹ Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın kendilerine ilim verilerek diğer mümin kulların çoğuna karşı üstün kılındıklarında⁴² ve Hz. Peygamber'in (sas) yirmi yılı aşkın bir mücadeleden sonra Mekke'yi fethettiğinde⁴³ Allah'a karşı minnettarlıklarını hamd ile ifade ettiklerine dikkat çeker.⁴⁴

Ali Sayı bu makalede son olarak kadının ve adı geçen peygamberlerin (a.s.) hislerinin ancak hamd ile dile getirilebileceğini ve Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha'nın da bu sebeple 'bütün hamdler Allah'a mahsûstur' ifadesiye başladığını belirtir.⁴⁵

Ali Sayı, bu makalenin devamı niteliğindeki ikinci makaleye de Molla Gürânî'nin (893/1488) Fâtih Sultan Mehmed'in (847-849/1444-1446, 855-886/1451-1481) mektubunu yırttığı meşhur anekdot ile başlar.⁴⁶

Rubûbiyet konusunu ele aldığı makalenin devamında ilk olarak *rab* kelimesinin etimolojisini açıklar. Sonra *rab* lafzına yakın mahreçli *ribh* ve *ribâ* (ve *terbiye*) lafızlarını işler. Daha sonra *rab* lafzının Kur'an ve hadislerdeki kullanışını ele alan Ali Sayı, lafzın merkezî anlamının "artış ve ziyâdelenme" olduğunu belirtir. Lafzın; "sâhip, efendi, ıslah ve terbiye" anlamlarının da *artış* ve *ziyâdelenme* temel anlamıyla ilgili olduğunu söyler.⁴⁷

Ali Sayı, Gürânî olayının da tahlilini yaptığı makalenin devamında *rubûbiyet* ile *terbiyenin* taraflar arasında bağ(ım)lılık oluştuğuna dikkat çeker.⁴⁸

Ali Sayı, daha sonra Fâtiha Sûresi'ndeki rubûbiyeti ve rubûbiyet ile hamdin ilişkisini açıklar. Buna göre *rab*, âlemleri terbiye (artış) ile kemâle erdirenidir. Âlem lafzı ilim lafzı ile irtibâtlı olup 'âlem, kendisiyle ilim elde edilen şey' anlamına gelir. İlim de zihin ile eşyâ ve âlem arasındaki irtibâtı kurmak demek olup âlemlerin mâverâsındaki rubûbiyeti tasdiktir. Bunun neticesi olarak da, Fâtiha Sûresi'nde ifade edildiği gibi hamdin yalnızca Allah'a tahsîsi gerekir.⁴⁹

2.9.2. "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine"

Ali Sayı, "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine" adını taşıyan bu çalışmada belirtmese de 1994-1995 yıllarında derslerde biz öğrencilerine ifade ettiği üzere, bu makaleyi 'o yazmışsa ben daha a'lâsını yazarım/yazmalıyım' sâikiyle, Andre Miquel'in aynı konulu makalesine⁵⁰ nazîre olarak yazmıştır. Nitekim makalede klasik kaynaklardan alıntılarla bazı yerlerde Miquel'in değerlendirmelerine itiraz etmiştir.

Ali Sayı, bu makalede "إِنَّمَا / *innemâ*" edatının fiil cümlelerindeki kullanımını incelediğini, isim cümlelerindeki kullanımını ise diğer bir makalede inceleyeceğini belirtmiştir.⁵¹ Ancak eserlerine dâir verilen listede de görüleceği üzere, Sayı'nın sonraki süreçte bunu gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır.

Başta "إِنَّمَا / *innemâ*" edatının *hasr* için kullanılıp kullanılmadığı konusundaki görüşlerini aktaran Ali Sayı, daha sonra edatın Kur'an'daki kullanımına geçer. Edatın *hasr* için kullanılmadığı bir-iki âyeti verdikten sonra *hasr* için kullanıldığı âyetlere geçer. "إِنَّمَا / *innemâ*" edatının fiil cümlesinin başında geldiği âyetleri; sırasıyla *hasrın fiilde*, mef'ûlün olmadığı cümlede *fâ'ilde* ve mef'ûlün bulunduğu cümlede ise *mef'ûlde*

⁴⁰ İbrâhîm 14/39.

⁴¹ Mü'min 40/28.

⁴² Neml 27/15.

⁴³ İbn Mâce, Diyât, 5.

⁴⁴ Sayı, "Hamd Üzerine [I]", 87.

⁴⁵ Sayı, "Hamd Üzerine [I]", 88.

⁴⁶ Ali Sayı, "Hamd Üzerine II", *Din Öğretimi Dergisi* 16 (1988), 101.

⁴⁷ Sayı, "Hamd Üzerine II", 102-104.

⁴⁸ Sayı, "Hamd Üzerine II", 105-107.

⁴⁹ Sayı, "Hamd Üzerine II", 107-110.

⁵⁰ André Miquel, "La Particula Innemâ Dans le Coran", *Journal Asiatique* 248 (1960), 483-498.

⁵¹ Ali Sayı, "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 76.

olduğu yerlere örnekler verir. Hasrın *mef'ûlde* olduğu yerleri ise ayrıca *mef'ûlün bih sarîh*, iki mef'ûl durumunda *ikinci mef'ûlün bih*, yine iki mef'ûl olup birincisi sarîh ikincisi gayr-i sarîh olduğu durumda *mef'ûlün bih gayr-i sarîh*, tersi durumda yani iki mef'ûl olup birincisi gayr-i sarîh ikincisi sarîh olduğu durumda *mef'ûlün bih sarîh* ve son olarak gayr-i sarîh iki mef'ûl olduğu durumda hasrın *ikinci mef'ûlün bih gayr-i sarîh*'te olduğu durumları ayrı ayrı örnekler.⁵²

Ali Sayı, bu makalede Andre Miquel'e pek çok yerde itirazlar yöneltir ki,⁵³ tefsîr anlayışının ele alındığı başlıkta bunlara dâir örnekler verilecektir.

2.9.3. "Halku'l-Kur'an Meselesi ve Tefsir Hareketi Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine"

Ali Sayı, bu makalesinde ilk olarak hadislerde Kur'an'ın mahlûk olduğuna dâir herhangi bir delil bulmanın mümkün olmadığını, "خلق / *halq*" kelimesinin hiçbir şekilde Kur'an lafzıyla birlikte kullanılmadığını, tartışmaya yol açan kullanımın "جعل / *ca'l*" lafzı olduğuna dikkat çekip *ca'l* lafzının etimolojisini yapar.⁵⁴

Sonra ilk dönemde *Halku'l-Kur'an* konusunun mesele edilmediğini, bu konunun sınırların genişleyip farklı kültürlerle karşılaştığı, hilâfet merkezinin Şam'a taşındığı ve devlette çok sayıda ecnebîlerin görevlendirildiği Emevîler Dönemi'nde (30-132 / 651-750) mesele hâline geldiğini hatırlatır.⁵⁵ En son olarak da hadisçilerin konuya olumlu katkılarına temas eder.⁵⁶

Ali Sayı bu makalede tartışmaya konu olan ve Halku'l-Kur'an meselesine delil getirilen "إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا / عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ / *Akledesiniz diye onu Arapça Kur'an olarak ca'l ettik*"⁵⁷ âyetinde geçen "جعل / *ca'l*" lafzının etimolojik analizini yaptıktan sonra bu fiilin özetle "olmayanın var edilmesi" değil, "bi'l-kuvve olanın bi'l-fiil hâle gelmesi, işlevsel olması" demek olduğunu belirtir.⁵⁸

2.9.4. "Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine"

Ali Sayı, *müşâvere* kavramı üzerine kaleme aldığı bu makalesinde, kavramın türediği "شور / *şevr*" kökünün etimolojik analizini yapar. Sonra lafzın Kur'an'da kullanılan çeşitli türevleri ve kazandığı anlamları işler. Daha sonra Kur'an'da *müşâvere* kavramını inceleyen Sayı, istişâreyi *ictihâdî* ve *ma'serî istişâre* olmak üzere iki kısımda ele alır. Ona göre *ictihâdî istişâre* ilmî bir sonuca, *ma'serî istişâre* ise kollektif bir karara varmak için yapılır.

*İctihâdî istişâre*de istişâre bizzat amaç olmayıp istişâre toplumun tümüne değil uzmanların görüşlerine ve daha çok ilmî verilere dayandırılır. Ali Sayı'ya göre *ictihâdî istişâre* sonucu alınan kararlar bağlayıcı olmayıp başkanın bunları veto etme hakkı vardır.⁵⁹

*Ma'serî istişâre*de ise ma'serî kararlar söz konusu olup bu kararlarda her zaman ittifak gerçekleşmeyebilir. Bu kararlarda ilim ve re'y sahiplerinin etkisi olabilir ancak burada onlar görüşlerine bizzat başvuru uzmanlar olarak değil temsil ettikleri kitlelerin temsilcileri olarak bulunabilirler ve bu durumda onlardan kendi görüşlerini değil bu kitlelerin görüşlerini aktarmaları beklenir.⁶⁰

⁵² Sayı, "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine", 78-84.

⁵³ Sayı, "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine", 82.

⁵⁴ Ali Sayı, "Halku'l-Kur'an Meselesi ve Tefsir Hareketi Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 599-601.

⁵⁵ Sayı, "Halku'l-Kur'an Meselesi", 601-611.

⁵⁶ Sayı, "Halku'l-Kur'an Meselesi", 611-613.

⁵⁷ Zuhurf 43/3.

⁵⁸ Sayı, "Halku'l-Kur'an Meselesi", 599-601.

⁵⁹ Ali Sayı, "Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 264-265.

⁶⁰ Sayı, "Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine", 266.

Ali Sayı son olarak Kurtubî (671/1273) ve Zemahşerî'ye (538/1144) atıfla "...وَشَاوَرْتُهُمْ فِي الْأَمْرِ... / ...İşler husûsunda onlarla müşâvere et..."⁶¹ âyetinin farklı kıraatine dayanarak, anlamın 'bazı işlerde onlarla müşâvere et' şeklinde verilebileceğini, bunun da toplumun istişâresine sunulacak husûsların kısmî olmasına işaret ettiğini belirtir. "الأمر / el-Emr" ifadesinin başındaki lâm-ı ta'rîften hareketle, müşâvere edilecek husûsların 'devlet başkanı seçimi ve savaş kararı' gibi ma'şerî kararları içeren belli işler olabileceğini söyler.⁶²

2.9.5. "Kur'an'da 'Ehl' Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi"

Ali Sayı'nın "أهل / Ehl" lafzını analiz ettiği bu çalışması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin 9. (1995) sayısında yayımlanmak üzere kararı alınmış ancak yayımlan(a)mamıştır. Bu makalede, ilgili çalışmanın lisans yıllarında biz öğrencilerine verdiği "Ders Notları" ve temize çekilmiş bir kopyası⁶³ kullanılmıştır.

Sayı, bu çalışmasında ilk olarak *ehl* lafzının etimolojik analizini yapar sonra Kur'an'da *ehl* lafzının kullanımını iki başlık halinde inceler. Kur'an'daki "أَلْ فِرْعَوْنَ / *Âl-i Fir'avn*"⁶⁴ ve "أَلْ لُّوطِ / *Âl-i Lût*"⁶⁵ kullanımlarından hareketle "أهل / *ehl*" ve "آل / *âl*" arasındaki farka dikkat çeker. Buna göre *âl* lafzının *ehl* lafzını kısmen karşıladığını ancak *âln ehl*den daha yakın bir çevreyi, "aileyi" tanımladığını, *-âln ehl*den türediği naklinden hareketle de- Arapça'da bir kelimedeki harf sayısının artmasıyla anlamın güçlenmesi ve/ya genişlemesinin söz konusu olduğunu ve bu durumda *âln* daha dar çevreyi, *ehln* ise daha geniş çevreyi ifade ettiğini söyler.⁶⁶ "İnanç ve davranış birlikteliği" anlamında *Ehlü'l-Kitâb* ve *Ehlü'l-İncîl* terkîblerini inceler. Aslında bu noktada *Ehlü'l-Ş-şiker*,⁶⁷ *Ehlü't-takvâ* ve *Ehlü'l-magfirâ*⁶⁸ gibi terkîblere de işlemesi kendisinden beklenir bir durum iken, Ali Sayı bu terkîblere yer vermemiştir. "Mekân birlikteliği" anlamında ise *Ehlü'l-/Karye/Kurâ*, *Ehlü'l-Medîne*, *Ehlü Medyen*, *Ehlü Yesrib* ve *Ehlü'l-/Beyt* terkîblerini konu edinir.⁶⁹

Kur'an'da *Karye* ve *Ümmü'l-Kurâ*'nın somut mekân olarak Mekke'ye, ayrıca *karye* kelimesinin Tâif ve Benî Nadr topraklarına tekâbül ettiği nakillerini aktaran Ali Sayı, bu durumda söz konusu yerleşim yerlerinin gelişmiş yerler olduğunu belirtir ve tanımlamada etimolojiden de yardım alınabileceğini söyler.⁷⁰

Ali Sayı daha sonra İslâm Dünyası'nda ve İslâm öncesi insanlık tarihinde etimolojiye ve kaynaklarına dair bilgiler aktarır. Buna göre İslâm Dünyası'nda Halîl b. Ahmed (175/791) ve *Kitâbü'l-'Ayn*'i, İbn Düreyd el-Ezdi (321/933) ve *el-Cemher'e*'si, Ezherî (370/980) ve *Tebzîbü'l-Luga'sı*, İbn Fâris (395/1004) ve *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga'sı*, Cevherî (400/1009'dan önce) ve *Tâcü'l-Luga'sı* ile Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâgâ'sı*, ayrıca Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhîd* adlı eserinin Âsım Efendi tarafından *el-Okyânûsü'l-Basîd fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîd* adıyla Osmanlı Türkçesi'ne kazandırılan eserin önemli etimoloji kaynakları olduğunu belirtir.⁷¹

⁶¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁶² Sayı, "Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine", 266.

⁶³ Bu nüshayı ulaştıran ve merhûm Sayı'nın en yakın talebelerinden olan Doç. Dr. Ömer Müftüoğlu'na teşekkür ederim (Yazarın notu).

⁶⁴ A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6.

⁶⁵ Hicr 15/61.

⁶⁶ Ali Sayı, "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi (Ehlü'l-Kitâb ve Ehlü'l-Karye Örneği)", *Yayımlanmamış Makale* (1995), 3-4.

⁶⁷ Nahl 16/43.

⁶⁸ Müddessir 74/56.

⁶⁹ Sayı, "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi", 11-14.

⁷⁰ Sayı, "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi", 15-21

⁷¹ Sayı, "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi", 21-25.

Daha sonra *karye* lafzının “küçük iştikâk” esaslarına göre etimolojisini yapar ve kaynak anlamını verir. Buna göre *karye*, küçük yerleşim birimlerinden beslenen, kendisi de o yerleri besleyen büyük yerleşim birimleridir.⁷²

Ali Sayı devamında *Karye* lafzının “büyük iştikâk” esaslarına göre etimolojisini yaparak çeşitli çıkarımlarda bulunur, karye ve şehirleşme ilişkisini açıklar. Son olarak da *Karye*’nin nihâî tanımı ile *Eblü’l-Karye*’nin tanımını verir. Buna göre *Karye*, diğer Kur’ân tabirleri *belde* ve *medîne*den farkı olarak, bölgesinin en büyük yerleşim birimidir, kendisinden küçük yerleşim birimleri ile bağlantılı olup onların da birbirleriyle bağlantısını sağlamaktadır; ayrıca nüfus, sosyal ve ekonomik gelişim ile sosyal değer üretme konusunda gelişmeye açık bu unsurların sürdürülebilir olduğu yerleşim birimleridir. *Eblü’l-Karye* ise sosyal norm oluşturabilen ve fakat bu normları katı olmayan; çalışkan, üretken, gelişmeci, refaha önem veren, dünyevî tarafı ağır basan, dâima barıştan yana olan, paylaşımcı yönleri eksik, ilmî-ahlâkî ve manevî faaliyetlere ve bunları yapacak önderlere (meselâ peygamberlere) muhtaç halklardır.⁷³

2.9.6. “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”

Ali Sayı, bu makalesinde ilk olarak *kıssa* kelimesini *terim* ve *tabîî kullanım* olarak inceler.

Buna göre “istilah olarak” *kıssa* bir yönden, daha önce cereyan eden kişi, toplum ve/ya peygamberlerle alakalı olayların, diğer yönden Kur’ân’ın nüzûl sürecinde yani Hz. Peygamber dönemi olaylarının anlatılması demektir.⁷⁴

Tabîî kullanım olarak *فَارْتَدَّ عَلَى آثَارِهَا فَصَصَ*... / ...böylece ikisi, eserleri üzerine ‘kasasan’ irtidât ettiler”⁷⁵ âyetine atıfta bulunan Ali Sayı, âyetteki *kasasan* lafzının *me’ûlû mutlak* olarak ifadeye ‘Hz. Mûsâ ile *fetâs*ının gelirken bıraktıkları izleri takip ederek geri dönmeleri’ anlamını kattığını belirtir. Yine Hz. Mûsâ’nın annesinin Allah’tan aldığı “ilhâm” ile Hz. Mûsâ’yı bebekken tabuta/sandukaya koyup Nil Nehri’ne bıraktıktan sonra kız kardeşine “...لَاخْتَهُ فَصَصَ” / *Kız kardeşine ‘Onu kass et’ dedi...*⁷⁶ şeklinde sandukayı takip etmesi emrinin de kökten türeyen bir lafızla verildiğine dikkat çeker. Terim anlamında kullanılmayan her iki durumda da kelimenin tabîî kullanımında “adım adım takip etme” anlamının öne çıktığını belirtir.⁷⁷

Ali Sayı makalenin ikinci aşamasında Kur’ân’da *kıssa* lafzının terim anlamında kullanımlarını başlıklar hâlinde aktarır. Bunlar sırasıyla *Kasası Kıssa Etmek*,⁷⁸ *Hakkı Kıssa Etmek*,⁷⁹ *Âyetleri Kıssa Etmek*,⁸⁰ *Hak ile Kıssa Etmek*,⁸¹ *İlim ile Kıssa Etmek*,⁸² *Rüiyayı Kıssa Etmek*,⁸³ *Hak Kasas*,⁸⁴ *Kur’ân’ın Enbâ’sının Kıssa Edilmesi*⁸⁵ ve *Rasûlleri Kıssa Etmek*⁸⁶tir.⁸⁷

⁷² Sayı, “Kur’an’da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi”, 25-38.

⁷³ Sayı, “Kur’an’da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi”, 38-54.

⁷⁴ Ali Sayı, “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 145-146.

⁷⁵ Kehf 18/64.

⁷⁶ Kasas 28/11. Olayın anlatıldığı diğer âyetler için bkz. Bakara 2/49; Kasas 28/4; A’râf 7/127, 141; Tâ-hâ 20/38, 39.

⁷⁷ Sayı, “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 146-149.

⁷⁸ A’râf 7/176; Yûsuf 12/3, Kasas 28/25.

⁷⁹ En’âm 6/57.

⁸⁰ En’âm 6/130; A’râf 7/35.

⁸¹ Kehf 18/13.

⁸² A’râf 7/7.

⁸³ Yûsuf 12/5.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/62.

⁸⁵ Tâ-hâ 20/99.

⁸⁶ Mü’min 40/78.

⁸⁷ Sayı, “Kur’an’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 149-167.

Ali Sayı, makalenin devamında kıssanın terim anlamını ve özelliklerini ele alıp tanımını yapar. Buna göre kıssalar; “yaşanmış”, “geçmişte vukû bulmuş”, “değerlendirme imkânı veren”, “nihâî bir hükme ulaştıran” ve “Kur’ân’ın değişik yerlerinde aktarılan” anlatım biçimidir.⁸⁸

Sayı, daha sonra *kıssa* kelimesini ve *çevre lafızlarını* işler. Makaleye göre, *kıssanın* çevre lafızları; *nebe’/enbâ*, *mesel* ve *ahsen*’dir.⁸⁹

Ali Sayı, son olarak kıssaların amaçlarını ele alır. Onun tespitine göre Kur’ân kıssaları; ilki *fuâdın tesbîti* - bunu gerçekleştirmek için de *hak*, *mev’ızâ* ve *zikerâ* özellikleri vardır-, diğerleri de *tefekküürü sağlamak* ve *ibreti sağlamak* şeklinde üç temel amacını güder.⁹⁰

2.10. Tebliğinin Tanıtımı

2.10.1. “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi”

Merhûm Ali Sayı, Samsun’da, 22-23 Ekim 1992’de düzenlenen *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*’nda, başlıktaki ismiyle sunduğu ve 1993 yılında basılan tebliğinde, ilk olarak Kur’ân’ın anlaşılmasında onun Arapça metninin vazgeçilemez olduğu husûsunu vurgular. Bunu da Kur’ân’ın *inzâh*,⁹¹ *vahyedilmesi*,⁹² *tafsîh*⁹³ ve *ca’h*,⁹⁴ başka bir ifadeyle Kur’ân’ın inişinden işlev görmesine kadar olan süreçlerde hep Arapça yönünün belirtilmesiyle gerekçelendirir.⁹⁵

Kur’ân’ın anlaşılması için kendi lafızlarının muhafaza edilmesi gerektiğini savunan Sayı, Kur’ân lafızlarının Allah katından geldiğini, yeryüzünde üretilen ve birbirleri yerine konulabilen alternatifleri ve/ya mürâdifleri olan kelimeler gibi olmadığını, her bir Kur’ân kelimesinin sadece kendi yerinde kullanılması gerektiğini belirtir. Kur’ân’ın “hüdâ kitap/metin”⁹⁶ olarak yol gösterici olduğunu ve kendisini “ilim”⁹⁷ olarak tanımladığını hatırlatan Ali Sayı, bu sebeple Kur’ân lafızlarının olduğu gibi muhafaza edilmesi gerektiğini söyler.⁹⁸

Sayı, Kur’ân’ın anlaşılacak ve tatbîk edilmek için okunması gerektiğini, en çok da aydınlar tarafından anlaşılması zorunluluğunun bulunduğunu, ancak anlamının nasıl gerçekleşeceğini bir mesele olduğunu ve bu meselenin; ya mütercimim anlayış ve bakışıyla sınırlı tercüme, ya külfetli bir yol olan Arapça öğrenme ya da kendisinin önerdiği ve tebliğin konusunu oluşturan ve ‘Arapça lafızların muhafaza edilerek bunların Türkçe kalıplarla ifade edilmesi’ şeklinde üçüncü bir yol ile mümkün olabileceğini belirtir. Buna iki örnek veren Sayı’nın Bakara Sûresi 6. âyetine yaptığı çeviri ile yetineceğiz: “*Küfretmiş olan kimseleri inzâr etsen de inzâr etmesen de onlara sevâdır, iman etmezler*”. Âyetin meâlinin Diyânet meâlinde “*Şüphesiz yok ki, inkâr edenleri başlarına gelecekte uyarırsan uyarırsan da birdir, inanmazlar*” şeklinde çevrildiğini ve ‘*küfrün inkâr, inzânın uyarma, imanın da inanma*’ ile karşılandığını ve bu durumda ilgili kelime anlam daralması söz konusu olduğunu belirtir, oysa kendi önerdiği usûlde *küfür*, *inzâr* ve *iman* gibi terimlerin muhafaza edildiğine dikkat çeker.⁹⁹

⁸⁸ Sayı, “Kur’ân’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 167-171.

⁸⁹ Sayı, “Kur’ân’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 171-181.

⁹⁰ Sayı, “Kur’ân’da ‘Kıssa Kavramı’ Üzerine”, 181-192.

⁹¹ Yûsuf 12/2; Tâ-hâ 20/113.

⁹² Fussilet 41/3.

⁹³ Şûrâ 42/7.

⁹⁴ Zuhuf 43/3.

⁹⁵ Ali Sayı, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi”, *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim (Samsun: Kardeşler Matbaası, 1993), 193-196.

⁹⁶ Bakara 2/2, 5, 97, 185; Tevbe 9/33.

⁹⁷ Bakara 2/120, 145; Âl-i İmrân 3/61; Ra’d 13/37.

⁹⁸ Sayı, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi”, 196-197.

⁹⁹ Sayı, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi”, 197-200.

2.11. Yayınlanmamış Ders Notlarının Tanıtımı

2.11.1. “Kur’an’da Ahd Kavramı”

Ali Sayı bu çalışmasında ilk olarak *ahd* lafzının etimolojik olarak *emân*, *güven* ve *zîmmet* anlamı temelinde, çeşitli kullanımları arasındaki ortak anlamının ‘hâlden hâle geçen bir şeyin muhafaza edilmesi’ olduğunu söyler.¹⁰⁰ Bakara 2/80. âyet bağlamında Âlûsî’ye atfen lafzın *haber* ve *vaad* anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca Bakara 2/125. âyete atıfla lafzın; *emretmek*, *tavsiye etmek* ve *vahyetmek*; ilgili âyetlere¹⁰¹ atıfla da *îmân*, *tâat*, *Allah’ın emri*, *İslâm ve ilâhî dinler*, *Allah’ın nehyettikleri*, *vaad* ve *imâmet* anlamlarına dikkat çeker.¹⁰² Sayı, öte yandan ahd ile yakın anlamlı Kur’ân lafızları olan *akd/ukûd*, *yemîn/eymân* ve *nezr/nüzûr* kelimelerine yer verir.¹⁰³

2.11.2. “Kur’an’da Karz Kavramı”

Karz lafzının lügatte *karşılık olarak kesmek* anlamına atıfta bulunan Sayı, karz eyleminin sadaka ve amel-i sâlih gibi ‘kendisine karşılık verilen’ bir iş olduğunu söyler. Lafzın; ‘karşılık olarak’ *bayır/şer* ve ‘hayatla irtibatı *kesen’ ölüm*, *mukâraza*’nın da *mudâraba* anlamına geldiğini belirtir. Ona göre *Allah’a ikrâz* da (Bakara 2/245) âtıl kapasitenin ekonomik değer olarak “kamu yararına harcanmasıdır”.¹⁰⁴

2.11.3. “Kur’an’da Kesb Kavramı”

Ali Sayı *kesb* lafzını âyetlere dayalı olarak maddeler hâlinde ele alır. Buna göre *kesb*, *cem’/toplamak* temel anlamına ve ona bağlı olarak *sa’y*, *amel* ve *rızık talebi* anlamlarına gelir. *Kesb* amelsiz ve zahmetsiz kazanmak, *iktisâb* ise amel, sa’y ü gayret ve ictihâd ile kazanmaktır. “Herkesin *kesb ettiği lehine*, *iktisâb ettiği ise aleyhinedir*” (Bakara 2/286) âyetine ve lügatlere atıfla, *kesb* olumlu ve iyi, *iktisâb* ise olumsuz ve kötüyü ifade eder. *Kesb* iktisâb’tan daha umûmî olup kişinin hem kendisi hem de başkası için çalışıp kazanması anlamına gelirken *iktisâb* ise sadece kendisi için kazanması demektir. Tebbet 111/2. âyete atıfla, iktisâdî olmayan kazanç ve varlıklara misâl olarak kişinin sahip olduğu “çoluk-çocuğunu” verir.¹⁰⁵

Kesb elde etmek/kazanç sağlamaktır. Bu kazanç, Yahûdilerin kitap yazıp Araplara satması (Bakara 2/79) gibi gayri iktisâdî ve gayri meşrû kazanç da olabilir.¹⁰⁶

Rüşvet, şirk, isyan, yalan, zinâ gibi fiiller de, bunlarla elde edilen bir takım “kazançlar” da kesbtir ancak bunlar “seyyieyi kesb” (Bakara 2/81) kabîlinden olup değerler sistemini dönüştürür.¹⁰⁷

Sorumluluk gerektiren kesb, *topluluğun (ümminin) kesbi* (Bakara 2/134, 141) hakkında da kullanılır ve her topluluk kendi kesbinden sorumludur.¹⁰⁸

Kesb çoğu zaman *amel* ile birlikte değerlendirilse de iki lafız birbirinden farklıdır. Zira Sayı’ya göre bu ayırımı Kur’ân’ın bizzat kendisi yapmıştır (Bakara 2/134, 141). “Kesb etti” demek “Amel etti” demek değildir, ancak ‘amelin kesbi’, ‘amelden kesb’ ve ‘amel ile kesb’ mümkündür. Özetle kesb, amelin sonucudur. *Sa’y* da amel ve kesb ile ilişkili ve fakat onlardan farklıdır. Buna göre sa’y ameli meydana getiren çalışma kısımlarıdır. Sa’y her zaman ameli oluşturmaz, amel ancak yeterli ve amaçlı sa’y ile oluşur. Sa’yin kesbi olmaz, ancak sa’y amele ve bilâhare kesbe dönüşebilir.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Sayı, “Kur’an’da Ahd Kavramı”, (İzmir: ts.), 1-2.

¹⁰¹ Bakara 2/24, 27, 40, 124.

¹⁰² Sayı, “Kur’an’da Ahd Kavramı”, 3-4.

¹⁰³ Sayı, “Kur’an’da Ahd Kavramı”, 5-6.

¹⁰⁴ Ali Sayı, “Kur’an’da Karz Kavramı”, (İzmir: ts.), 1-6.

¹⁰⁵ Ali Sayı, “Kur’an’da Kesb Kavramı”, (İzmir: ts.), 1.

¹⁰⁶ Sayı, “Kur’an’da Kesb Kavramı”, 3.

¹⁰⁷ Sayı, “Kur’an’da Kesb Kavramı”, 4-5.

¹⁰⁸ Sayı, “Kur’an’da Kesb Kavramı”, 6.

¹⁰⁹ Sayı, “Kur’an’da Kesb Kavramı”, 7-10.

Kesb, mutlaka kişinin bizzat kendi amelini gerektirmez, başkasının amelinden de olabilir (Bakara 2/200-202).¹¹⁰

Kesb psikolojik ve bâtinî konularda da olabilir. “Kalplerin kesbi” (Bakara 2/225) bunu anlatır.¹¹¹

Kesb sadakanın verilmesiyle de meydana gelebilmektedir ki, bu kesb sevaptır (Bakara 2/264).¹¹²

Kesb ile topraktan çıkarılanlar arasında bir ilişki ve dolayısıyla diğer mallara göre bunların vergilendirilmesinde ayırım söz konusudur (Bakara 2/267).¹¹³

Kesb hem şahsî çabayla hem de başkasının kazandırmasıyla kazanmaktır, *iktisâb* ise başkasının kazandırmasıyla kazanmak ve sırf kendisi için istifade etmektir. *Selem* âyetleri (Bakara 2/261-273) *kesbe*, *ribâ* âyetleri (Bakara 2/275-281) ise *iktisâba* örneklerdir.¹¹⁴

“Kesbin her insanda bir dayanağı vardır. Bu, *kabiliyet/yetenek*, bir iş için gerekli niteliklere sahip olmaktır. Elde olunanlar kişinin amel ve gayreti ile olduğu gibi, bu *vehbî isti'dâdla* da olmaktadır. İşte insanda vehbî olarak bulunanlarla elde olunanlar iktisâb olmaktadır” (Nisâ 4/32).¹¹⁵

Kesb nedeniyle kişide *istizlâl* (Âl-i İmrân 3/155; vd.) ve *irkâs* (Nisâ 4/88), *ihşâl* (En'âm 6/70) ve *ihâk* (Şûrâ 42/33-34.) meydana gelir.¹¹⁶

“Müşterek kesbler, kesb edenler arası[nda] dayanışmayı meydana getirebilmektedir. Bu konu kesbin topluluk oluşturmadaki etkisine delildir” (En'âm 6/70).¹¹⁷

Kesb, âhirette azab mekanizmasını çalıştıracaktır (A'râf 7/39).¹¹⁸

“Kesb nedeniyle bir toplulukta çeşitli oluşumlar meydana gelir. Kesbler olumlu ise yapılar sağlamlaşır, eğer olumsuz ise dejenerasyon/bozulma/fesadlar ve yapıların sarsılması vukûa gelir” (Rûm 30/41).¹¹⁹

Kesb, elde olan ve sonuç olarak elde kalan şeyler anlamında da kullanılır (Tebbet 111/2).¹²⁰

2.11.4. “Kur'an'da Sa'y Kavramı”

Ali Sayı bu çalışmasında ilk olarak *sa'y* lafzının etimolojik olarak *bıçlı yürüyüş*, *amel* ve *kastetmek* anlamlarına yer verir. *Amel*, *sa'y* ile ve/ya sonuncunda meydana gelen eylemdir. Kur'an'da çeşitli iştikaklarıyla kullanılan *sa'y* lafzı da ameli ve/ya fiili değil, amelin yerine getirilmesindeki süreci ifade eder (Bakara 2/114, Kehf 18/103-104).¹²¹

Sa'y, Kur'an'da Hz. İsmâ'il'in büyüüp koşturmasını ve emeğinin değer ifade etmesini anlatmak üzere *koşmak/çabalamak* şeklinde müstakıl anlam ifade edecek şekilde de kullanılmıştır (Sâffât 37/102).¹²²

¹¹⁰ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 11-12.

¹¹¹ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 13.

¹¹² Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 14-15.

¹¹³ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 16-17.

¹¹⁴ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 18-19.

¹¹⁵ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 20-22.

¹¹⁶ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 23-24, 25-27.

¹¹⁷ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 28.

¹¹⁸ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 29.

¹¹⁹ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 30-31.

¹²⁰ Sayı, “Kur'an'da Kesb Kavramı”, 32.

¹²¹ Ali Sayı, “Kur'an'da Sa'y Kavramı”, (İzmir: ts.), 1-8.

¹²² Sayı, “Kur'an'da Sa'y Kavramı”, 9.

2.11.5. “Kur’an’da Velâyet Kavramı”

On sekiz sayfadan daha fazla olduğu anlaşılan ancak sadece bu kadarına ulaşabildiğimiz bu çalışmada, Ali Sayı *velâyet* lafzının türediği “ولي / v-l-y” kökünün çeşitli varyasyonlarda; *yakınlık*, *dostluk*, *mülkî birim*, *kan bağı yakınlığı*, *peşi sıra gelmek/sırt vermek*, *iki şeyi birbiri peşi sıra getirmek* anlamlarında kullanıldığını belirtir.¹²³

Velâyet lafzından türeyen çeşitli varyasyonlar Kur’an’da *dönüp kaçmak* (Neml 27/10), *geri dönmek* (Bakara 2/205), *bir işi üstlenip yüklenmek* (Nûr 24/1), *dost olmak* (Mâide 5/56), *yüz çevirmek* (Kasas 28/24), *yönetici* (Nisâ 4/75), *evlâd* (Meryem 19/4-5), *velî/olmak* (Bakara 2/282), *vâris*, *bıyım olmak* (İsrâ 17/34; Nisâ 4/33), “evliyâ” şeklinde *ma'bûdlar* (Kehf 18/102), “evlâ” şeklinde *en yakın* (Âli İmrân 3/68; vd.), “mevlâ” şeklinde sahip/mâlik anlamında Allah için (Enfâl 8/40) kullanılmıştır.¹²⁴

2.11.6. “Analitik Tefsir Usulüne Giriş”

Ali Sayı, bu çalışmasında ilk olarak tefsîr lafzının “سفر / s-f-r” ve “فسر / f-s-r” köklerinden türediğini hatırlatır. *S-f-r* kökünün taklîb kuralı ile türetildiğine ve taklîb ile türetilen kelimelerin öncekilerle yakın anlamlı olup bunun da *büyük istikâk*ın özel bir uygulaması olduğuna değinir. Daha sonra *f-s-r* kökünün ‘devenin, sidiğinden hâmile ve/ya hasta olup olmadığının anlaşılması işlemi’ şeklindeki tabîi anlamını aktarır. “Kur’an’da Müşâvere Kavramı Üzerine” adlı makalesine atıfla, aynı tabîi anlamda gelen “شور / ş-v-r” ve “وشر / v-ş-r” kökleri ile bunların f-s-r köküyle *büyük istikâk* yoluyla kurulan ilişkisine temas eder. Nihâyet *analitik* kelimesine ve bu kelime ile tefsîr lafzının ilginç benzeşmesine; bir diğer anlatımla kelimenin *anal* kökünün ‘barsağın dışarıya açılan ve dışkının nihâi olarak kendisinden dışarıya çıkış yaptığı yer’ anlamı ile hastalığı teşhîs için idrar ve/ya dışkı tahlîli yapılması ile tefsîr ameliyesi arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve geliştirmeye çalıştığı yöntemle “Analitik Tefsîr Usûlü” demesinin sebebinin bu olduğunu söyler.¹²⁵

Ali Sayı, bu yaklaşımın Kur’an’a pozitif bilim açısından saldıranlara geçmişte Mu'tezile'den beri aynı yöntemle cevap verile geldiğini, bugün de yapılması gerekenin bu olduğunu belirtir. Kur'an'ın temelini önceki kitaplara ve onların bir aktarımı olduğu görüşüne, meselâ Sâmirî-Sümer ve Lût-Asurlular ilişkisinin bu kelimelerin ‘analiz edilmesi/çözümlemesi’ ile cevap verilebileceğini; diğer bir ifadeyle Kur'an'ın tabîi anlamlarının bulunması, bunların çevre ile ilişkisinin kurulması, Kur'an tabiriyle de Kur'an lafızlarının “akledilmesi” (Yûsuf 12/2; Zuhuruf 43/3) ile mümkün olabileceğini söyler. Sayı, bu noktadan itibaren, “جعل / c-a-l” lafzı analizi örneği ile *büyük* ve *küçük istikâk* çerçevesinde *Analitik Tefsir Usulü'nü* anlatır.¹²⁶

2.11.7. “Enbiya Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”

Ali Sayı, bu çalışmada herhangi bir açıklama yapmadan ve/ya ön bilgi vermeden sadece Enbiyâ Sûresi'nin 1-34. âyetlerinin “Analitik Meal Çalışmasını” verir. Biz de burada örnek kabîlinden söz konusu meâllerin birkaçını aktarmakla yetineceğiz.

Enbiyâ 21/1: “Nâs için hesapları iktirâb etti, onlar gaflettedir, mu'rizûndur / Onlar gaflet içinde mu'rizûn oldukları halde nâs için hesapları iktirâb etti.”

Enbiyâ 21/9: “Sonra onlara va'di sıdk ettik; onları ve meş'et ettiğimiz kimseleri incâ ettik, müsrifini ilbâk ettik.”

Enbiyâ 21/18: “Öyle değil, Bâtıl üzerine Hak ile kasv ederiz de onu demgender de o zâhiktir vasf ettiğimiz şeylerden, veyl sizin içindir.”

Enbiyâ 21/26: “Kavlettiler: rahmân bir veledi ittihâz etti. O sübhândır, öyle değil, mükramûn ıbâddır.”

Enbiyâ 21/34: “Senin önceden bir beşer için Huldü ca'l etmedik, sen mevt dersen onlar Hâlidûn mudurlar!”¹²⁷

¹²³ Ali Sayı, “Kur'an'da Velâyet Kavramı”, (İzmir: ts.), 1-2.

¹²⁴ Sayı, “Kur'an'da Velâyet Kavramı”, 5-18.

¹²⁵ Ali Sayı, “Analitik Tefsir Usulüne Giriş”, (İzmir: ts.), 1-8.

¹²⁶ Sayı, “Analitik Tefsir Usulüne Giriş”, 8-33.

¹²⁷ Ali Sayı, “Enbiya Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”, (İzmir: ts.), 1-3.

2.11.8. “Sâd Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”

Ali Sayı, beş sayfadan daha fazla olduğu anlaşılan ancak sadece bu beş sayfalık kısmına ulaşabildiğimiz, dipnotları da son not şeklinde verildiği için kaynakları tespit edilemeyen bu çalışmasında; *hurûf-ı mukatta'*anın “Kur’ân’ın sırrı” olup *bilinemeyeceği* ve/ya Kur’ân’da anlaşılamayacak husûslar bulunduğu yaklaşımının kabul edilemeyeceğini, dolayısıyla bunların da *bilinebileceği* şeklindeki klasik ihtilâfı hatırlatır. Ancak bu harflerin Kur’ân’ın sırrı olup bilinemeyeceği şeklindeki yaklaşımın, bunlar üzerinde durulmaması, bu harflerin araştırılmaması anlamında değerlendirmek Sayı’ya göre mümkün değildir. Zira bu yaklaşım Kur’ân’ın gönderiliş amacına aykırıdır ve Kur’ân’ın *akledilebilirlik*, *ilmedilebilirlik*, *fikredilebilirlik*, *fikbedilebilirlik* nitelikleriyle çelişir. Ancak bu nitelikler birden ve bütün hususları açıklığa kavuşturacak şekilde oluşamayabilir, süreç içerisinde ve belirli ilmî seviyeye ulaşıncaya kadar mümkün olabilir. O bakımdan sır olarak değerlendirilen *hurûf-ı mukatta'*a da zaman içerisinde anlaşılabılır. Sayı, bu yaklaşımını desteklemek için Tâhâ 20/114. âyetteki “...وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا” *vahiy sana kazâ edilmezden önce Kur’ân hakkında acele etme! Kavlet: ‘Rabbim bana ilmi ziyâde eyle!’*” ifadesine başvurur. Müfessirlerin bu âyet bağlamında Kıyâmet 75/16-19. âyetlere atıfla, Hz. Peygamber’in söz konusu acelesini vahyi bellemek ve hıfzetmek konusuna indirgemelerinin yeterli olamayacağını söyler. Zira ona göre bu iki sûrenin ilgili âyetlerinin ilkindeki *ilim* ile ikincisindeki *beyân* vurgusu meselenin ilim boyutuna işaret etmektedir. “Vahyin kazâ edilmesi” ifadesi yani tamamlanması da *beyân*ın gerçekleşmesi ile mümkündür.¹²⁸

Çalışmada *beyân* lafzını işlemeye devam eden Sayı, Kur’ân’da “*beyân*ın tedrîsinden” değil “*beyân*ın ta’lîminden” (Rahmân 55/4) söz edildiğine dikkat çeker. Buna göre *ilmin*; tanımı yapılabilir, kontrol ve tekrar edilebilir olduğunu söyler. Râzî’nin âyetteki *beyân*ı “kendisiyle başka şeyleri anlamanın mümkün olduğu Mantık İlmi” değerlendirmesini, Mantıkçıların da bu ilmi “bilinenden bilinmeyen elde edilmesine vâsita olan ilim” olarak tanımladıklarını aktarır. Bu durumda *beyân*, bir taraftan bilinenler arasındaki ilişkileri kurmak diğer taraftan bilinenler arasında bulunmayan bir unsurun bilinir kılınmasıdır. Sayı, Alâk 96/4. âyetteki “kalem ile ta’lîme” de atıfla *beyân*ın ta’lîmini, “bilinenlerden bilinmeyenleri çıkarabilmeyi öğretmek” şeklinde açıklar.¹²⁹

2.11.9. “Günümüz Tefsir Problemleri Üzerine”

Merhûm Ali Sayı, “Günümüz Tefsir Problemleri Üzerine” başlığını taşıyan bu çalışmada, başlıktaki *günümüz*, *tefsir* ve *problem* kelimelerini tek tek ele alır. Çalışmada tefsir ekolleri ve/ya Türkiye’deki çeşitli grupların Kur’ân anlayışlarının konu edilmeyeceğini belirtir. Muhtevâyı anlatan doğru başlığın “Tefsir Problemleri” olabileceğini söyler. Daha sonra tefsîrin klasik *rivâyet* ve *dirâyet* yöntemlerine dikkat çeken Sayı, çalışmanın rivâyet değil dirâyet tefsîrinden doğan problemleri konu edineceğini zikreder. Dirâyet tefsîrinde *fikir* ve *ilmân* çok önemli olduğunu hatırlatır ve etimolojik değerlendirmelerden sonra *fikrin*, “sonuca ulaşılmasını sağlayan mekanizmanın ortaya koyucusu” olduğunu söyler. Fikir ile ilgili bazı “çevre lafızları” değerlendiren Sayı, Kur’ân’ın bu kadar üzerinde durulmasının sebebini, onun sadece “inanılan” bir kitap değil, “realiteye/hakikate ulaştırıcı” ve “kendisinden ilim alınan” kitap olması şeklinde açıklar. O bakımdan Ali Sayı’ya göre Tefsir ilminde uzmanlaşmış ilim adamlarının çok önemli bir yeri vardır. Dirâyet yönteminin en önemli aracının Arap dili ve onun kuralları olduğunu hatırlatan Ali Sayı, tefsîre dâir pek çok probleminin dilin kurallarının kullanılmasından kaynaklandığını, “Tefsir Problemleri’nin” konusunu dil ve dilin kurallarının teşkil ettiğini, Analitik Tefsir Usûlü’nün dirâyet ile çok yakından ilgili olduğunu söyler.¹³⁰

Sonuç

Merhûm Ali Sayı, *İlahiyat* ve *İktisat* alanlarında lisans ve lisansüstü eğitim almış ve çalışmalarını sürdürdüğü tefsir alanına önemli katkı sağlamış, bu alanda sayıca az olsa da ciddi eserler vermiş, kendinden sonra yapılan çalışmalara referans olmuş, çalışkan, araştırmacı ve titiz bir akademisyendir.

¹²⁸ Ali Sayı, “Sâd Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”, (İzmir: ts.), 1-3.

¹²⁹ Sayı, “Sâd Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)”, 3-5.

¹³⁰ Ali Sayı, “Günümüz Tefsir Problemleri Üzerine”, (İzmir: ts.), 1-7.

Sayı, akademik kişiliğine ve bu alandaki başarılarına ilaveten sosyal çalışmalar yürütmüş bir toplum adamıdır. Çalışma arkadaşları ve talebeleri, çevresinde bulunan iş adamları aracılığıyla öğrenciler için sağladığı bursların da etkisiyle kendisinden sitâyişle söz etmektedirler.

Ali Sayı, akademik hayatındaki resmî dersleri dışında talebe(den)lere meccânen özel dersler vermiş ve bu derslerinde “Analitik Tefsîr/Meâl” adını verdiği ve geliştirmekte olduğu tefsîr/meâl tarzını anlatmaya gayret etmiştir. Talebeleri arasında bugün akademisyen olup Sayı’nın Kur’an’ı oku(t)maya ve anla(t)maya yönelik önerdiği bu tarzını devam ettirmeye çalışanlar bulunmaktadır.

Merhûm Sayı, hem *Yüksek İslâm Enstitüsü / İlahiyat Fakültesi* hem de *İktisat Fakültesi*’ni bitirmiş; *İktisat*, *Maliye* ve *Sosyal Siyaset* bilim dallarında bugünkü yüksek lisansa tekâbül eden çalışmalar yapmış, bu üç bilim dalında “Bilim Uzmanı” unvanını almıştır. Ayrıca biri *İktisat* alanında olup bitme aşamasına gelmiş olmasına rağmen tamamlanamamış diğeri ise *İlahiyat* alanında ve tamamlanmış iki adet doktora sahibi olarak her iki alanda da eserler vermiştir. Buna göre Sayı’nın biri ortak yazarlı *üç kitabı*, biri yayımlanmamış *sekiş makalesi*, yayımlanmamış *dokuz ders notu*, yayımlanmış *birer tebliğ* ile *kitap tanıtımı*, ayrıca tamamlanmış *iki adet lisanüstü tez danışmanlığı* bulunmaktadır.

Rahmetli Ali Sayı, çok çalışan, okuyan, iyice araştırıp sonra yazan titiz bir bilim adamıdır. Fazla eser verememesinin onun bu titizliğinden ve ömrünün buna vefâ etmemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu çalışmada Ali Sayı’nın hayatı ve eserleri ele alınmış, bir anlamda bunun devamı olacağını ümit ettiğimiz bir diğeri çalışmada ise Ali Sayı’nın ilmî kişiliği ve tefsir yaklaşımı ele alınacaktır.

Kaynakça

- Açıkel, Hasan. "Tokat'ın Kuzum Dedesi Mehmed Nuri Sayı". Erişim 02 Şubat 2022. <https://www.tokattan.net/2021/03/tokatn-kuzum-dedesi-mehmed-nuri-sayi.html>
- Çiçek, Yakup. Açıklan, Bünyamin (Haz.). *Türkiye İlahiyat Fakülteleri Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Elemanları Biyografileri*. İstanbul: y.y., 2000.
- Döndüren, Hamdi. "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 1-24.
- Ersoy, Arif. Sayı, Ali vd. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*. İstanbul: İsav Yayınları, 1987.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce* (el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf İçinde). Haz. Sâlih b. Abdulazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Kara, Ömer. *Tefsir Akademisyenleri Biyografisi*. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Müftüoğlu, Ömer. *Kur'an'da Hz. Lut ve Kavmi*. Eskişehir: Eskişehir İslami İlimler Vakfı Yayınları, 1997.
- Sayı, Ali. "Analitik Tefsir Usulüne Giriş". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Enbiyâ Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Günümüz Tefsir Problemleri Üzerine". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Halku'l-Kur'an Meselesi ve Tefsir Hareketi Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 599-618.
- Sayı, Ali. "Hamd Üzerine [I]". *Din Öğretimi Dergisi* 11 (Nisan-Mayıs-Haziran 1987), 86-88.
- Sayı, Ali. "Hamd Üzerine II (Rubûbiyet)". *Din Öğretimi Dergisi* 16 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1988), 101-110.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da 'İnnemâ Edatı' Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 2/6 (Ocak 1988), 75-84.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da 'Kıssa Kavramı' Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 145-196.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Ahd Kavramı". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Ehl Lafzının Anlam Yönünden Konulu Analizi (Ehlü'l-Kitâb ve Ehlü'l-Karye Örneği)". *Yayınlanmamış Makale* (1995), 1-75.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Karz Kavramı". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Kesb Kavramı". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: 1993.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Müşâvere Kavramı Üzerine". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 261-273.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Sa'y Kavramı". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Kur'an'da Velâyet Kavramı". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Okunmasıyla İlgili Bir Usûl Önerisi". *Tefsirin Dünyası ve Bugünü Sempozyumu* 22-23 Ekim 1992. 193-201. Samsun: Kardeşler Matbaası, 1993.
- Sayı, Ali. "Sâd Suresi (Analitik Meal Çalışmaları)". Yayınlanmamış Ders Notu. İzmir: ts.
- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Sayı, Ali. *Kur'an Etrafında Makaleler*. İzmir: Abam Yayınları, 1994.
- Yayın Grubu. "Hakka Yürüyen Bir Ehl-i Beyt, Kuzum Dedenin Ardından". Erişim 02 Şubat 2022. <https://feyzdergisi.com/2007/09/28/hakka-yuruyen-bir-ehl-i-beyt-kuzum-dedenin-ardindan/>